

POČECI SRPSKE TEORIJSKOPRAVNE MISLI KRAJEM 18. I POČETKOM 19. VIJEKA

Pregledni naučni članak

DOI 10.7251/APDN1901032M	UDK 340.12:342.2(497.11)(091)
--------------------------	-------------------------------

Prof. dr Dejan MATIĆ*

Apstrakt: U radu se analizira nastanak i razvoj srpske teorije prava krajem 18. i početkom 19. vijeka. Politička, kulturna i ekonomska zbivanja i dostignuća ovog perioda srpske istorije, društvene nauke, a posebno istorijska nauka, su u velikoj mjeri osvijetlile i detaljno analizirale, no to nije slučaj i sa dostignućima teorije prava kao samostalne naučne discipline. Autor ukazuje na najznačajnije stavove o državi i pravu pravnih poslenika tog vremena u cilju isticanja značajnih naučnih, ali i opštedrušvenih dometa onovremene srpske pravne nauke. Sama priroda teme, koja se odnosi na prošlost srpske teorije prava, neizbježno je nametnula korišćenje prije svega istorijskog metoda. Prilikom analize društvenih faktora koji su uticali na srpske teoretičare prava u stvaranju i izlaganju njihovih teorijskopравnih postavki upotrijebljen je sociološki metod. Uporedna analiza shvatanja srpskih pravnih pisaca te poređenje njihovih stavova sa stavovima evropske teorije prava 19. vijeka, koja im je bila uzor i inspiracija, uslovlila je upotrebu komparativnog metoda. Aksiološki metod je korišćen prilikom ocjene naučnih dometa srpske teorije prava u naznačenom vremenskom okviru. U radu se zaključuje da srpska teorijskopравna tradicija nesumnjivo posjeduje bogat sadržaj, te da njeni rezultati predstavljaju neprocjenjivu zaostavštinu, koja se svakako može neposredno uključiti i u savremenu teoriju prava.

Ključne riječi: teorija prava, prirodno pravo, racionalizam, prosvjetiteljstvo, sloboda, ljudska prava,...

Uvod

Devetnaesti vijek se može, bez mnogo nedoumice, smatrati zlatnim vijekom srpske moderne istorije. U njemu su Srbi povratili slobodu i državu nakon viševjekovnog ropstva, stvorili dvije monarhije i postali jedno od najdinamičnijih, najrazvijenijih i relativno uzevši najdemokratizovanijih društava u ovom dijelu Evrope. U tom vijeku Srbija iznjedrava čitav niz značajnih državnika i mislilaca, poput Karađorđa, Dositeja Obradovića, Vuka Karadžića, Miloša Obrenovića,

* Pravni fakultet u Lukavici, PIM Univerzitet u Banjoj Luci, e-mail: dejan.matic@pravnofakultet.edu.ba

Jovana Ristića, Svetozara Markovića, Nikole Pašića i mnoge druge. Slobodno se može ustvrditi da je to bilo vrijeme kada su velikani hodali Srbijom. Politička, kulturna i ekonomska zbivanja i dostignuća ovog perioda srpske istorije naše društvene nauke, a posebno istorijska nauka, su u velikoj mjeri osvijetlile i detaljno analizirale. Ovo, čini se, u potpunosti ne važi kada se radi o teorijskopravnoj misli u Srbiji u ovom periodu. Upravo iz tog razloga ovaj rad je posvećen analizi najranijih promišljanja o pravu srpskih pravnih poslenika u ovom periodu, kako bi se ponovo iznijela na svijetlo dana pomalo i zaboravljena tradicija srpske teorije prava. Ovo možda predstavlja mali, ali svakako izvjesno učinjen prvi korak ka sticanju trajno vrijednih znanja koja, nužno po prirodi stvari, predstavljaju zalog uspješnog budućeg razvoja savremene srpske teorije prava.

1. Začeci srpske teorije prava

Svoje skromne početke, srpska pravna teorija ima već u drugoj polovini 18. vijeka i prvim godinama 19. vijeka i to u radovima Pavla Đulinca i Petra Stojšića. Iako njihovi radovi imaju za cilj da prije svega pokažu monarhijski apsolutizam kao najbolji oblik vladavine, a ne da izlože i razviju političku ili pravnu teoriju ili ukažu na osnovne principe organizacije državne vlasti, ipak zaslužuju pažnju jer predstavljaju prve zabilježene stavove o državi i pravu tog vremena u nas (Radović, 1939: 410). Koliko je poznato Pavle Đulinac je objavio dva rada i to *Руководство в честности и правости то ест: в малих училишцах учащесја Славено – сербској Неунитској јуности на чтеније отпредјеленнаја книга* iz 1777. godine kao i *Итика, јерополитика, или философија нрауочителна, символами и приуподоблениу изјасненна* iz 1796. godine (Radović, 1939: 410). U njima Đulinac brani ideju monarhijskog apsolutizma s teokratskog gledišta, podređujući državu i njenu vlast, stvorenu milošću Božijom, kao moralno – religijski poredak saglasan božanskoj volji (Radović, 1939: 410). Ovako shvaćena država i pravo religiozno-etičke prirode ima za cilj ostvarenje Božjih ciljeva, mira, pravde, sigurnosti i opšteg blagostanja, te svako protivljenje vlasti, od Boga ustanovljenoj, predstavlja suprotstavljanje volji tvorčevoj i prirodnim interesima svih ljudi (Radović, 1939: 411).

Na sličnim stanovištima stoji i Petar Stojšić. U svojim radovima *Dolžnosti čelovjeka iz raznih inostranih izdanij sobranija i vo jedino tjelo sostavlenija* iz 1816. godine i *Cvijet milosti ili testament čedoljubivog otca*, iz 1846. godine Stojšić, poput Đulinca, izvor za svoja izlaganja o državi i pravu nalazi prije svega u Bibliji i drugim religioznim spisima (Radović, 1939: 411). Državna vlast je od Boga ustrojena, te samo njemu i odgovara, brinući se o sigurnosti, blagostanju i sreći naroda, poput oca. Shodno tome, kako svaka vlast od Boga proishodi, apsolutna pokornost njoj predstavlja bogougodno djelo (Radović, 1939: 412).

2. Prvi glasovi prosvjetiteljskog racionalizma u srpskoj pravnoj misli

Uz ovakva, gotovo srednjovjekovna shvatanja o transcendentnoj vezanosti države i prava i Boga, skoro istovremeno u nas se javljaju i glasovi prosvjetiteljskog racionalizma 18. vijeka (Simić, 1995). Zasnivajući svoja shvatanja na idejama Grocijusa, Hobsa, Rusoa i drugih, oni su odbacivali transcendentni pojam države i prava i nalazili jedini njihov osnov u razumu. Društveni ugovor, a ne stvaralački akt Boga, predstavlja osnovni konstruktivni princip pravnog shvatanja države. Sasvim u duhu prirodnopravne teorije u prvi plan izbijaju ideje o jednakosti, slobodi, pravu svojine kao prirodnim pravima čovjekovim. Zagovornici ovakvih shvatanja kod nas bili su Dositej Obradović, Lazar Vojnović i Simeon Petrović (Simić, 1997:25).

Dositej Obradović polazi od osnovnih ideja racionalističke teorije prirodnog prava. Prema njegovim shvatanjima država nastaje usljed potrebe da se ljudi zaštite od rata svih protiv svakog, straha i opšte nesigurnosti. Iz ovih razloga, putem društvenog ugovora, opštom saglasnošću ljudi stvaraju državu kako bi sačuvali mir i napredak svoje zajednice. U ovakvoj državi, prema Dositeju, nosilac suverene državne vlasti je monarh koji se nalazi na čelu države i njome apsolutno upravlja predstavljajući njeno vidljivo oličenje (Radović, 1939). Po prvi put u našoj teorijskoj misli o državi i pravu osnov države se ne pronalazi u Bogu, već u društvenom ugovoru, sasvim nalik onom Hobsovom, dakle u osnovnoj prirodnopravnoj normi. Ovako ustanovljena država ima za cilj da prije svega ostvari vladavinu zakona, obezbjeđujući tako širenje blagostanja i trajnosti zajednice (Basta, 1991). No, u ovome Dositej ne vidi jedinu, pa ni glavnu ulogu države. Da bi ovi utilitaristički ciljevi države uopšte mogli biti ostvareni, ljudi moraju biti prosvjećeni i obrazovani. Upravo u ovome Dositej vidi osnovni državni zadatak. Glavni cilj države je dakle prosvjećivanje i vaspitanje naroda radi postizanja prave slobode i kulture (Basta, 1991). Prema njegovom mišljenju samo tada i samo takva država je istinski opravdana.

Slični su i stavovi Lazara Vojnovića, profesora državnog i međunarodnog prava i krivičnog postupka na Velikoj školi u Beogradu (Radović, 1939). Ostajući u okvirima ugovorne teorije, Vojnović, za razliku od Dositeja Obradovića, ne nalazi ideju države u prvobitnom stanju rata svih protiv svakog, već u društvenoj prirodi ljudi i njihovoj potrebi da stvaraju zajednice kako bi u njima živjeli. Iz ovog nagona za udruživanjem on je izvodio državu i pravo (Radović, 1939: 418). Shvatajući državu kao svojevolumno udruživanje ljudi pod jednu opštu vlast, radi zaštite njihovih, u osnovi utilitarističkih pobuda, Vojnović određuje monarha kao nosioca suverenosti u državi i njeno sveukupno oličenje, ne razlikujući državu kao poseban subjekt od njenog najvišeg državnog organa (Radović, 1939). No, za razliku od Dositeja Obradovića, Vojnović tvrdi da državna vlast, pored obezbjeđivanja mira i sigurnosti, mora i da vrši pravdu. Na ovaj način on prak-

tično vezuje državu za poštovanje prirodnih zakona na kojima se zasniva društveni ugovor, a posljedično tome i sama država i njeno pravo. Shodno ovome i pozitivno pravo je vezano normama prirodnog prava, kojima ne smije protivuriječiti. U suprotnom, pozitivnopravna norma koja ne bi odgovarala prirodnopravnoj ne bi ni mogla da se smatra pravom (Radović, 1939).

Shvatanja Simeona Petrovića kreću se u sličnom pravcu kao i pogledi Dositeja Obradovića i Lazara Vojnovića. Petrović takođe smatra da su egoistički interesi i utilitaristički motivi ljudi glavni pokretači ljudskog udruživanja u društvenu, a potom i u državnu zajednicu. No, saglasnost svih da putem ugovora stvore državu, prema njegovom mišljenju, istovremeno podrazumijeva i njihovu prećutnu obavezu da se u potpunosti potčine apsolutnoj državnoj vlasti. Samo tako može da se formira državna zajednica, čiji je cilj zaštita opšteg dobra. Kombinujući shvatanja Rusoa i Hobsa, Simeon Petrović ima za cilj da prije svega postavi osnovne principe državne uprave u apsolutističkoj monarhiji, znatno manje se baveći razvijanjem i analizom opštih pravnih načela (Radović, 1939).

3. Liberalni prirodnopravni pogledi Jovana Stejića i Dimitrija Davidovića

Zahvaljujući razvijanju ideja prosvjetiteljskog racionalizma, ideje slobode, jednakosti i prirodnih ljudskih prava, inspirisane tekovinama Francuske buržoaske revolucije, postaju suština narodnih zahtjeva prema državnoj vlasti u Srbiji tridesetih godina 19. vijeka. Usljed nezadovoljstva „očinskim apsolutizmom“ Miloša Obrenovića, sve jače su se čuli glasovi koji su zahtijevali uređen pravni poredak, formalne garancije prava svojine i ograničenje apsolutne Miloševe vlasti. Posebno značajno mjesto u širenju ideje o prirodnim pravima urođenim ljudima u našoj pravnoj teoriji svakako pripada Jovanu Stejiću (1803 – 1853), autoru prve štampane knjige u Srbiji (1832) nakon oslobođanja od Turska pod nazivom *Prirodna prava čoveka* (Stejić, 1832). Njegova shvatanja zasnivaju se na učenjima prirodnopravne teorije tog vremena u okviru kojih on ističe učenje o prirodnim pravima čovjeka kao brani od samovolje. Razvijajući liberalno prirodno pravo Stejić njegov osnov nalazi u ideji uma, odnosno u ljudskom razumu. Ovakav pravni poredak, čija vrijednost i važenje u njemu samom leže, ukazuje na pravo koje se sa ljudima rađa i svoj osnov jedino u njima, odnosno njihovom umu nalazi (Radović, 1940). Stejić prirodno pravo vidi kao skup pravnih zakona čija legitimnost leži u saglasnosti sa prirodom i ljudskim razumom. Pozitivno pravo, prema njegovom mišljenju, ima za cilj samo da što bolje izvrši odredbe prirodnog prava, jer je poštovanjem njegovih vrijednosti uslovljeno važenje, kako pozitivnog prava, tako i pravnog poretka uopšte (Radović, 1940). U najvažnija prirodna ljudska prava Stejić ubraja „pravo izobraženja i kulture“, „pravo slobode i jednakosti“, „pravo slobodnog učenja, pisanja i mišljenja“, „pravo česti i dobroga imena“, „pravo imanjanja i stečenoga dobra“, „pravo bez opasnosti i odbrane našeg života, naše slobode, našeg mira i imanjanja“, „pravo braka“ i „pravo roditelja i djece“ (Stejić, 1832: 82). Ova prava su

ista i vječita, rođena sa čovjekom, a njihovo poštovanje osigurava život u slobodi. Ona predstavljaju osnov i obrazac dobrih i dugovječnih državnih zakona (Stejić, 1832: 91). Stejićeva misao o slobodi, inspirisana Deklaracijom o pravima čovjeka i građanina, zasniva se na ideji neotuđivih prirodnih prava urođenih čovjeku, koja s jedne strane obuzdava samovolju vlasti vezujući je zakonima, a sa druge strane omogućava slobodan razvoj svih čovjekovih sposobnosti. Ovakvi njegovi stavovi utiću u velikoj mjeri i na Dimitrija Davidovića koji će pokušati i da ih praktično ostvari u Sretenjskom ustavu od 1835. godine, pridružujući se na taj način borbi za ograničavanje apsolutističke vlasti i obezbjeđenju individualnih sloboda. Davidović, poznat kao „veliki ljubitelj francuskih konstitucija“ (Pavlović, 2005: 267), ostavlja vidljiv pečat na Sretenjskom ustavu. Tako u ustavu možemo naći princip podjele vlasti, isticanje nezavisnosti sudstva i princip da se porezi mogu uvoditi samo uz pristanak građana koji imaju mogućnosti da preko svojih predstavnika prate njihovo korišćenje. Poseban značaj u Sretenjskom ustavu zauzima njegova jedanaesta glava pod nazivom „Obštenarodna prava Srbina“. Napisana sasvim u duhu francuske Deklaracije prava čovjeka i građanina, u njoj se jamči jednakost građana pred zakonom, ističe načelo *habeas corpus* kao i *nullum crimen sine lege* (Pavlović, 2005). Iako jedanaesta glava ustava ne sadrži političke slobode i prava, broj ličnih prava i sloboda koja se njome normiraju je prilično značajan. Tu spadaju pravo na ličnu slobodu, pravo na privatnost, sloboda kretanja i nastanjivanja, pravo na izbor zanimanja, sloboda od kuluka, pravo na zakonito suđenje, sloboda vjeroispovijesti i brojne druge slobode (Ustav Knjažestva Srbije, 1835, Glava 11, čl. 108-131.). Obično se Davidović određuje kao tvorac riječi *ustav* koju je izveo iz glagola ustaviti (zaustaviti) i imenice *ustava* sa značenjem ustavljanja, ograničenja vladaočeve vlasti (Radović, 1940). Čini nam se, ne osporavajući autorstvo riječi *ustav* Davidoviću, da na njeno porijeklo preciznije ukazuje Blagotvorno pismo Narodne skupštine Knjazju, u kome se na jednom mjestu kaže „primili smo iz ruku Vašega Knjaževskoga Visočanstva Ustav knjažestva Srbije, kojim se praviteljstvo naše ustanovljava...“ (Novine Srbske, 1835, br. 6: 47) Smatramo dakle da je porijeklo riječi *ustav* vezano za riječi *ustanova* i *ustanovljenje*, označavajući organizaciju vlasti. Organizovati vlast, odnosno regulisati njeno vršenje, podrazumijeva i njeno istovremeno ograničenje (Pavlović, 2005).

Ovakvo umovanje o pravu i državi, zasnovano na liberalnom prirodnom pravu, predstavlja na izvjestan način prelaz u novu fazu razvitka teorijskopravne misli u nas, u kojoj će uticaj njemačke idealističke filozofije devetnaestog vijeka obilježiti pogled na državu i pravo i naći svoj zaokružen oblik i izraz u djelima Jovana Filipovića, Dimitrija Matića, Mihaila Hr. Ristića i drugih, koji su razvijali ideje istog umnog prirodnog prava u našoj pravnoj teoriji (Radović, 1940). Pa tako valja napomenuti da se prvi sistem filozofije prava u Srbiji pojavljuje već krajem tridesetih godina devetnaestog vijeka, kada Jovan Filipović objavljuje svoju Filozofiju prava 1839. godine (Filipović, 1994), što predstavlja prvo

samostalno djelo iz opšte teorije prava. Ovo djelo, uprkos svom značaju, prosvjetiteljskoj ulozi i činjenici da u Srbiji u tom periodu praktično jedva da ima pisanih zakona, a kamoli nečega poput filozofije prava, ipak nije skrenulo pažnju srpske pravne nauke, koju, smatramo, s punim pravom zaslužuje. Pored toga treba istaći da poput Jovana Filipovića i Jovan Sterija Popović, ugledni književnik, kulturni poslenik, ali i prvi profesor Prirodnog prava na Liceju u Kragujevcu i Beogradu, zastupa teoriju prirodnog prava prožetu snažnim uticajem Kantove filozofije prava. Uprkos shvatanju da se pozitivno pravo mora oblikovati shodno prirodnom, ipak dozvoljava mogućnost da pozitivno pravo prilagođava prirodno stvarnosti (Popović, 1995). Svojim realističkim akcentima on stvara uslove za jedno drugačije shvatanje prava od dotadašnjeg. Ne mogu se a ne spomenuti ni Rajko Lešjanin i Dimitrije Matić, koji predstavljaju jedne od najistaknutijih predstavnika Hegelove filozofije prava u našoj teorijskopravnoj misli u 19. vijeku. Lešjanin napušta teoriju prirodnog prava i smatra da osnov prava treba tražiti u ljudskoj slobodnoj volji i umnosti (Lešjanin, 1857), a Matić iz ideje slobode izvodi pravo. On odvaja pravo od prirode, te po njemu pravo predstavlja proizvod duha, a kako je sloboda osnovno svojstvo prava, slijedi da je pravo zapravo duh, duh je sloboda i nužno, sloboda je pravo (Matić, 1995). Ovakvim shvatanjem prava Dimitrije Matić se nesumnjivo ističe kao jedan od naših najvećih teoretičara prava i slobode u devetnaestom vijeku.

Zaključak

Iz svega do sada rečenog sasvim je opravdano zaključiti da srpska teorijskoppravna tradicija nesumnjivo posjeduje bogat sadržaj, te da njeni rezultati predstavljaju neprocjenjivu zaostavštinu koja se svakako može neposredno uključiti i u savremenu teoriju prava. Ovo možda posebno važi danas, kada se uzori traže, gotovo bez izuzetka, u stranoj teoriji i praksi, kako u pravnoj teoriji, tako i u društvenoj praksi uopšte. Nedovoljno se oslanjajući na bogato nasljeđe, koje su iza sebe ostavila mnogobrojna pokoljenja, kao da zaboravljamo na činjenicu da se bez valjanog razumijevanja sopstvene kulturne i naučne baštine ne možemo okrenuti niti uspješnom opštedruštvenom razvoju, a ni razvoju savremenog pravnog sistema.

Literatura:

Basta, D. (1991). *Preobražaji ideje prava – Jedan vek pravne filozofije na Pravnom fakultetu u Beogradu (1841 – 1941)*. Hrestomatija. Beograd: Pravni fakultet.

Filipović, J. (1994). *Filosofija prava Jovana Filipovića iz 1839. Godine*. Niš: Gradina.

Lešjanin, R. (1857). *Institucije Justinijanovog rimskog prava*. Beograd: Knjižesko srpska knjigopečatnja.

Matić, D. (1995). *Načela umnog državnog prava; Kratki pregled istorijskog razvitka načela prava, morala i države od najstarijih vremena do naših dana*. Beograd: Službeni list SRJ.

Pavlović, M. (2005). *Srpska pravna istorija*. Kragujevac: Nadežda Pavlović.

Popović, J. (1995). *Prirodno pravo. Retorika*. Beograd: Službeni list SRJ.

Radović, R. (1939). Prirodnopravna teorija monarhijskog apsolutizma u političkoj filozofiji vojvođanskih Srba. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, sveska za novembar 1939, 410-425.

Radović, Rade Vl., Liberalno prirodno pravo u političkoj filozofiji Jovana Stejića i Dimitrija Davidovića. *Arhiv za pravne i društvene nauke*, sveska za maj – juni 1940. 452-468.

Simić, M. (1997). *Iz istorije srpske pravne misli*. Niš: Gradina.

Stejić, J. (1832). Prirodna prava čoveka, u Skupljeni spisi dra J. Stejića, drugi deo, Pančevo: Naklada knjižare braće Jovanović.

Novine Srbske, 1835, br. 6.

Ustav Knjažestva Srbije, 1835, Knjažesko-Srbska tipografija, Kragujevac.

THE BEGINNINGS OF SERBIAN THEORETICAL LEGAL THOUGHT IN THE LATE 18th AND EARLY 19th CENTURY

PhD Dejan MATIĆ*

Abstract: This paper analyzes the emergence and development of Serbian theory of law at the end of the 18th and the beginning of the 19th century. The political, cultural and economic developments and achievements of this period of Serbian history, social sciences, and especially the history, have been greatly illuminated and thoroughly analyzed, but this is not the case with the achievements of the theory of law as an independent scientific discipline. The author points to the most important attitudes about the state and the law of legal activists of that time in order to emphasize the significant scientific, but also general, scope of the contemporary Serbian legal science. The very nature of the topic that relates to the past of Serbian theory of law, inevitably imposed the use of, above all, the historical method. In the analysis of social factors that influenced the Serbian theoreticians of the law to create and present their theoretical legal assumptions, the sociological method was used. Comparative analysis of the legal attitudes of Serbian legal writers and the comparison of their attitudes with the views of the European theory of law of the 19th century, which were their

* Faculty of Law in Lukavica, PIM University in Banja Luka, e-mail: dejan.matic@pravnofakultet.edu.ba

example and inspiration, led to the use of a comparative method. The axiological method was used in the assessing of the scientific reach of Serbian theory of law in the indicated time frame. Its modest beginnings Serbian legal theory already has in the second half of the 18th century and in the first years of the 19th century, in the works of Pavle Djulinac and Petar Stojsic. Although their works aim, first of all, to show monarchic absolutism as the best form of government, and not to expose and develop a political or legal theory, or to point out the basic principles of the organization of state power, they deserve attention, as they represent the first recorded attitudes about the state and the law of that time in Serbia. Almost simultaneously, the voices of Enlightenment rationalism of the 18th century appear. Proponents of such perceptions in Serbia were Dositej Obradovic, Lazar Vojnovic and Simeon Petrovic. Thanks to the development of the ideas of Enlightenment rationalism, the idea of freedom, equality and natural human rights, inspired by the heritages of the French bourgeois revolution, become the essence of the national demands towards the state government in Serbia in the 1830s. A particularly important place in spreading the idea of natural rights innate to people in Serbian legal theory certainly belongs to Jovan Stejic, the author of the first printed book in Serbia (after the liberation from the Turks), entitled *Natural Human Rights*. Such attitudes will greatly affect Dimitrije Davidovic, who will try to practically realize them in the Serbian constitution of 1835, joining in this way the struggle for restraining the absolutist authority and securing individual freedoms. These views of law and a state, based on liberal natural law, represents, in a certain way, the transition to a new phase of development of legal theoretical thought in Serbia, in which the influence of the German idealistic philosophy of the nineteenth century will mark the view of the state and law, and find its complete form and expression in the works of Jovan Filipovic, Dimitrije Matic and others. The author concludes that the Serbian theoretical tradition undoubtedly possesses rich content, and that its results represent an invaluable legacy, which can certainly be directly included in the contemporary theory of law.

Key words: theory of law, natural law, rationalism, enlightenment, freedom, human rights,...